

Linnés resor

En översikt av Linnés skogliga observationer
under hans resor i Sverige

Sammanställt av Martin Persson, jk 91/95

LINNÉ'S RESOR

Inledning

Följande sidor är en kort översikt av skogliga observationer som Linné gjorde under sina resor i Sverige. Jag har i första hand noterat de observationer där skogen (träden) kopplas till någon form av ekonomiskt utnyttjande, t ex husbyggen, kolning, tjärbränning mm, men även andra saker som jag bedömt vara av intresse har tagits med.

Eftersom detta är en relativt begränsad studie kan bara de viktigaste iakttagelserna redovisas. Istället rekommenderas böckerna som utmärkt sommarlitteratur för skogisar!

Lappländska resan 1732

25 år gammal gav sig Linné ut på sin första resa, till Lappmarken för att på uppdrag av Kungliga Vetenskaps societeten beskriva djurriket, växtriket och mineralriket. Han reste ensam och hans fortlöpande anteckningar var inte från början avsedda att publiceras, vilket lett till att denna bok innehåller en hel del personliga reflektioner och öppen hjärtiga omdömen.

Beskrivningarna av landskapet börjar så fort Linné hunnit utanför Uppsala stad, det skogliga i form av korta notiser om tallarnas utseende, om ekens nordgräns när han lämnade Uppland och om att alm är ett ovanligt träd norr om Gävle, som för övrigt hade det sista apoteket i Norden. En bit in i Hälsingland berättas om en form av katning, tallar och granar "...dem inbyggarna ville hava torra, ty hava de skalat av all bark runtomkring ett spann högt..." På Norrbykullen i Medelpad fanns en stor vedhög med en tjärtunna där man i ofredstider höll vakt - om ryssen landsteg skulle veden antändas som larmsignal, "...ty detta berg sågs hela långa trakten och många milen bortåt."

Linné passerade sedan "...Sundsvall, vilken stad är en liten fläck...", ett intressant omdöme med tanke på den kommande expansionen. I Ångermanland blev al och björk allt vanligare inslag i barrskogen, i Västerbotten ökade tallinslaget åter innan han kom fram till Umeå, som också var en liten stad vid denna tid, och fortsatte sedan in mot Lycksele Lappmark. Längs vägen observerades kvinnor som skar av asp bark, som sedan torkades och användes som ersättning för hö till kor och getter. Kragar av björknäver satte folket om halsen som skydd mot regn.

Kring Lycksele fanns en hel del nybyggare och bl a björk, dvärgbjörk, gråal, asp, sälg, rönn, hägg, tall, gran och en. Skogarna omkring bestod mest av tall och björk. Där tallskogen bränts bort växte björk upp igen och björken gav behagligare bete.

Lapparna använde näver till att göra tallrikar, öskar, saltkar, skor och korgar. Man sydde med senor från renarna eller med granrötter. Linné nämner sedan virkesutnyttjandet:

" Jag såg här hela stora trakter av de skönaste timmerstockar jag sett."

" Stora skogarna av tall stå öde och fåfänga, vilket faller omkull och ruttnar bort.

Quaeritur, om ej skulle meritera göra tjära och beck härav?" --- " I hela Sverige kunde ej så mycken bliva som här. Mån hon ej kunde köras om vintern tjugo mil?"

I besvärliga lägen kunde det hända att lapparna fällde hela träd enbart med syftet att ge renarna möjlighet att beta skägglavarna. Lapparna byggde inte hus av virket som fanns, eftersom de flyttade med renarna i deras vandringar. Torkad tallbark åts av både människor och djur i Lappmarken.

Tillbaka vid kusten träffade han strax söder om Skellefteå på folk som tjänar sitt uppehälle genom att göra bräder och tjära. Vidare längs kusten såg han björklöv användas vid färgning av vadmal mm och kom så småningom till Luleå och fortsatte in i Lule Lappmark.

I Jokkmokkstrakten fanns det gott om krokiga tallar som användes till skrinor och slädar, eftersom det krokiga virket var hårt och beständigt i "ytterkurvan".

Där lilla och stora Lule älv möttes låg timret "...överflödigt onyttigt, brännvin bränns av denna och rönnbär."

Efter en tur in i Norge beskriver Linné sedan en skogsbrand i Norrbottensskogarna:

" Elden, som av Tor för några dagar sedan blev slagen, grasserar i lappskogen träffligen, helst nu då var så torrt. Vi sågo på ganska många ställen, över 9 à 10, som skogselden gick några mils väg." --- " Där vi gick var elden mest slocknad, så när som uti myrstackar och torra trädbålar. När vi gått så en halv fjärding, kom ett litet väder, strax blir ett knall och fall i skogen, såsom ibland manskap uti en stor armé, då fienden lossar an."

På vägen ner mot Luleå ser han sedan hur björkbark används av lapparna för att bereda renhudar genom en komplicerad kokningsprocess. Resan gick vidare genom Luleå, upp mot Torneå och in i nuvarande Finland.

Kom så småningom till Ny-Karleby där gatorna var beklädda med stockar istället för gatsten. Vid stranden låg en hel del ved som skulle föras till Stockholm. I trakten av Vasa såg han åter ett slags katning av tall. Vid byn Christina hängde björnnät (att fånga björn med?) som tillverkats av lindbast, repen tjocka som tömmar. Via Åbo och Åland tog sig Linné sedan hem till Uppsala.

Som ett avslutande exempel på "öppenhjärtiga omdömen" har jag valt följande citat, nedtecknat i "lappens land":

" Aldrig kan prästen så beskriva helvete, som detta ej är värre. Aldrig har poeterna kunnat avmåla Styx (=flod i underjorden, kopplat till dödsriket) så fult, där detta ej är fulare."

Dalaresan 1734

Denna gång påbörjades resan i Falun och Linné hade nu sällskap av ett större följe, bl a en Qvartermäster och en Jägmäster. Resan gick genom Österdalarne, fjällen och Västerdalarne. Även Falun, med stickande svavelrök från gruvan som förpestar luften och fräter jorden, kommenteras på slutet med liknelser om Styx och helvetet. Röken bidrog också till att "konservera" virket i hus och gårdsgårdar så att det inte rutnade.

Skogen tog vid först efter en stunds resa från Falun, ca en kvarts mil från staden. Likaledes var det ont om örter, endast kråkbäret tycktes trivas bra. Likväl fanns åkrar nära staden. Skogen var "gemenligen ung" och " Allestädes vid vägen lågo kolmilsbottnar." -- "...bönderna föda sig med kolning, varmed de betala sina utlagor."

I Bjursås växte vid prästgården lind, körsbär, apel, päron och hassel. Husen var av talltimmer och taken täckta med kluvet virke, runda takvedstockar och näver. Barkbröd omnämns på flera ställen i texten och i Rättvik är det vanligt att svinen göds med tallbark.

Kring Rättvik finns också fin timmerskog: " De träd, som de till timmerskog tänka bruka, dem hugga de ner i kring, att de skola torka." Rättviks socken var också känt för sin kalkbränning, kalken såldes över hela Dalarna.

I Orets socken noteras också barkade tallar: " På heden stodo stora timmerstockar långt sedan förtorkade, som till ingen nytta användas, utan förruttna; ty timmerskog är till överflöd." På sandhedarna runt Orsa var mager mark och Linné föreslår olika åtgärder för att förbättra jordmånen, bl a att hugga ner skogen, låta träden ruttna och bilda svartmylla. Befolkningen svarar att de inte får hugga ner skogen - tyvärr nämns inte vem som förbjudit det.

På fäbodarna i Mora socken nämns att björklöv samlas in i stor mängd, som vinterfoder åt djuren, och att tallbark torkas på samma sätt som hö på hässja. På vägen mellan Mora och Älvdalen fanns s k dödsträd - när de döda skulle föras till kyrkan brukade man rasta på ett visst ställe och där sätta upp listor med den dödes namn och dödsdatum. Varje by hade sitt träd.

På väg mot Särna syntes skogsbränder:

" På ett par ställen syntes ännu elden röka, på andra begynte örterna växa upp av en för några veckor sedan bränd skog. Av de nedfallna träden såg man, att elden på åtskilliga tider härjat. "

Linné noterar också en affärsmöjlighet:

"Den stora skogen, fast så mycket fördärvad, gör publicum ingen nytta med sina härliga timmerstockar, mastträd och skeppsvirke; vore possibelt få honom genom Dalälven ned till havet utan för stor depens, funnes här en lång tid tillräckligt virke."

Liksom i Lappländska resan omnämns hur bark av olika slag används för att bereda hudar, här främst ren och älg. Runt Röros i Norge fanns ett kopparbruk och Linné noterade att det knappast fanns några åkrar i närheten, eftersom bönderna levde av hö för boskapsskötsel (=dragdjur) och kolning till bruket. Flera beskrivningar om hur ved och kol används i stor mängd till bl a masugnar finns på flera ställen i boken.

På väg mot Järna observerades att elden ibland var nyttig i skogen: " Nedanför Järna hade vådelden nyligen gått över skogen och, som notabelt är, här gjort en märklig nytta, som träden dessutom stodo helt kvar och han allenast angripit de minsta träden och näppeligen svett de större."

Nås pastorat försörjde sig genom att hugga kubbar som med Dalälvens hjälp transporterades ner till Falun, inte utan besvär med forsar och virke som fastnade på land. Älven utnyttjades också av kolflottar som byggdes av timmer och fraktade kol från skogarna till de som behövde bränsle. För att på vissa ställen längs älven hindra erosionsskador, lade man tall- och granris på brinken, slog fast riset med pålar så att sanden och mon i brinken fastnade i riset och så småningom bildade ett fast hölje som hindrade materialet att flyta bort.

Öländska och Gotländska resan 1741

Linné hade nu hunnit bli en aktad man, professor i medicin och botanik, och reste med ett kunnigt sällskap, bl a ett par studenter som på egen bekostnad följde med för att fördjupa och utveckla sina kunskaper. Resan utfördes på "Riksens höglövlige ständers befallning, med anmärkningar uti ekonomien, naturalhistorien, antikviteter etc. med åtskillige figurer."

På vägen från Uppsala till Öland passerades bl a planteringar av *Taxus* och *Thuja*, Kolmårdens tjocka och välväxta skogar, blommande granar och misskötta ekar. Väl i Småland skriver han:

"Svedjor, fällor eller lyckor som smålänningarna dem kalla, begynte man nu se på ömse sidor om vägen, merendels gröna av en härlig råg. Idag sågo vi några av dem brännas, ty lantmannen aktar tiden, att strax förrän regn kommer efter stark torka itända svedjorna, på det fällan bättre ska brinna och askan av regn fästas."

Strax norr om Växjö, byggd med trähus, syntes de första bokskogarna. Längre ner i Småland användes björklöv, avenboksbark mm för att färga garner och tyger och de fattiga blandade kåda i talgen vid ljusstöpningen för att få fler och större ljus, dock av usel kvalitet.

På väg mot Brännehult i Kalmar län sågs vackra ekar:

"Ekar äro de nyttigaste träden i riket,..." --- "Här på orten sågom vi de rakaste och jämnaste ekar vi någonsin sett; ty voro vi angelägna att utröna orsaken, då vi funno att jordmånen härtill föga eller intet kontribuerar utan allenast att ekarne stodo tätt och trångt vuxne, varigenom de såsom tall uti en tät dunge växte smala, mindre grenuge och liksom tävlande med varandra om förträdet i höjden, och att då de lägste blevo kvavde av de höga, fingo desse efterhand tillfälle att göra starkare stam. Varföre de som äro angelägne att plantera väl växte ekar böra så och sätta dem nog tätt och trångt i förstone, efterhand uthugga de som stå mest trångt, så bliva ekarna därigenom väl vuxne. Även detsamma ser man i tallskogarne,..."

Skogseld noterades i närheten som bränt upp skogen längs vägen, orsakad av svedjibrännande. Så småningom kom de fram till Kalmar:

" Stadsens kommers sades bestå uti tjära, bräder, ekverke, golvsten, pottaska och alun ifrån Lovers alunbruk."

Strax öster om Resmo på Öland görs en mycket intressant iakttagelse på en ekstock:

"Då vi räknade ringarna, funno vi att de vuxit 260 år, märkte ock att somliga ringar i trädet voro när intill varandra och andra mycket längre ifrå varandra. Då jag undrade, vad orsaken härtill mände vara, föll mig in att starka vintrar kunde förorsaka, att ringarna kommo närmare intill varandra; ty räknade jag ifrån förleden vinter ringarna ifrån barken inåt centrum till 1708 à 1709, då starka vintern var, vilka ringar jag fannt vara tätt intill varandra, även åren 1587 och 1658." --- " Alltså havom vi uti eken liksom en krönika på vintrarna, dem vi kunnom få oss bekante hela 200 ad 300 åren tillbakas."

I övrigt omtalas kalkbränning och viss tjärbränning, att veden ofta måste köpas till Öland från andra håll eller att träd till vedbrand måste tilldelas av landshövdingen eller tingsrätten och träden sedan utsynas av skogvaktaren. Hagtorn, häggorn m fl "som hava taggar eller ock ej växa till synnerliga träd..." fick huggas fritt, medan man riskerade böter om man högg grenar av en ek. Vad som hände om man fällde en ek omtalas inte. Vid Böda ges en utförlig beskrivning av hur tjärbränningen och kalkbränningen gick till.

På Gotland nämns flera tjärbrännor, kalkbränning samt stora lager av bjälkar, som till största delen såldes till tyskar och danskar. Ångarna var ibland trädbevuxna, ek, ask, björk och hassel. Speciellt hasselskuggan gjorde att gräset växte bättre. Det berättas också om att det på många håll är skoglös ort. Vid Klintehamn beskrivs hur bönderna första dagen hugger bjälkarna, andra dagen kör hem dem och kantar dem för att på tredje dagen köra dem till hamnen till försäljning. Detta gav bra betalt, så bra att bönderna försummade sitt gårdsbruk.

Tillbaka i Småland, på väg till Åby, skriver Linné:

"På vägen föreföll intet synnerligt, allenast såg man här och där i skogarna stora stenrössjor med människohänder ihopkastade, till ett ofelbart tecken, att där nu de störste tall- och granskogar växa, har fordom varit åker och kultiverad jord. Detta ser man allmänt uti skogarna över Småland, varav man tycker sig kunna sluta, att detta land varit fordom mer bebott och folkrikare,..."

Produkterna i Kronobergs län är bl a tjära, beck, pottaska, bräder och bjälkar. På vägen tillbaka till Uppsala beskrivs de talrika kolmilorna kring järngruvan i Taberg och de nordliga bokarna som växte vid Ombergs fot.

Västgötaresan 1746

Under denna resa såg Linné Västergötland i sommarskrud och dess vackra orter, samt något av Dalsland och Värmland. På väg till Västergötland passerades Tiveden, en stor skog med sandmo som sträckte sig hela tre mil.

På resa mellan Berg och Skövde längs Billingens östra sida noterades mycket om lövträdens användning:

Almen gav förträffliga brädor, ungefär som brädor av valnöt, och användes bl a i likkistor eftersom virket var relativt rötbeständigt. Gick dessutom bra att klippa som häckar och prydnadsträd. Ask var nyttigt till brankarder (vagnsunderreden), musikinstrument, axlar och diverse åkerredskap. Dessutom äts lövet gärna av få, får och hästar.

Apel tjänar till cider och svinens föda, barken ger gul färg och virket är utmärkt att svarva i.

Lind är det angenämaste trädet i ångar som hon göder med sina blad och vederkvicker med sin skugga. Löven är också utmärkta till lövtäkt och från barken får man linbast.

Ekens nytta är välkänd, men trädet hatades på åker och äng, eftersom det "bränner hårt på grödan." Linné undrade varför:

"...; icke sker detta därav, att solstrålarna stöta ifrån trädets krona *per reflexionem* på grödan, ty då skulle trädet icke skada växterna på norra sidor, som dock sker. Icke heller sker detta av regnet, som faller på trädets blad, och sedermera på marken, ty man ser, att trädets skadeliga verkan sträcker sig många famnar vidare, än vattudroppen. Ej heller sker det av rötterna, som går långt djupare i jorden, och allenast hämtar den föda, som ligger så djupt, att örterna aldrig få nytta därav. Det synes därför troligast, att vätskan, som uppsupes av trädets rötter, och går upp genom stam, grenar, löv, men aldrig neder tillbaka åt roten, dageligen utdunstar såsom ett osynligt regn på de kringstående växter, då bliver det så i själva träden förändrat, att denna osynliga dagg av somliga träd skadar växterna, och av somliga gagna dem."

Jämte Ingasäter såg han också två bokar som var de nordligaste han sett, möjligen med undantag för de vid Omberg.

Runt Falköping:

"Skoglösa var här största svårighet för inbyggarna, som ofta måste giva 3 à 4 dal. k:mt för vedlasset, och det med glatt hjärta, allenast de kunde få det för penningar." Vedbrist nämns också på andra ställen och det görs gällande att en orsak till bristen var de många alunbruken, som tydligen konsumerade stora mängder ved. Här beskrevs också gårdsgårdarna som var av trä vilket för övrigt nämnts på flera ställen i samtliga av de andra resorna. Mycket klen virke har alltså använts till gårdsgårdar i 1700-talets Sverige.

Husen i Göteborg, "...den täckaste stad ibland alla i riket..." var till stor del tvåvånings trähus. I Göteborg besöktes Gamla Skeppsvarvet utanför Masthugget där man såg mängder av ekstockar och skeppsvirke. Där fick Linné veta att ekstockarna allvarligt angripits av mask, och ville genast göra en studie för att undersöka saken. Detta vägrades han dock först av skeppsbyggmästaren, vilket gjorde honom märkbart irriterad, men fick dock senare tillstånd av amiralitetet. Maskarna kallade han skråpuken eller skeppsvarvsmask.

Vid Gullby, i närheten av Kungälv, skrev Linné följande:

"Skogsbristen är här den svåraste; hela trakten är naken, fast i forna tider skogen täckt alla berg; hit skulle folk komma ifrån rikets skogfulle provinser, att se vad förmån det är att äga egen skog, samt huru dyrt här veden köpes, då bonden gärna giver 5 mark s:mt för var spada om dagen, med vilken han själv får skära torv på andras ägor; då skulle skogarne hos oss bättre vårdas och handhavas, än som nu ofta sker."

Som avslutning tänker jag ta upp en lite udda användning av granris. I Mässvik, herr Olivecronas gård, sågs "...husen tapetserade med gröna grankvistar, vilken enfaldige prydnad vida övergår de turkiske tapeter, fast hon icke varar så länge."

Skånska resan 1749

I Skåne konstaterade Linné allmänt att barrskogar mest finns i de norra delarna. Lövskogarna fanns närmare slätten bestående av bok, ek, hassel, avenbok, björk, ask, pilar etc.

"Boskogarna begynna straxt inom skånska gränsen bliva stora och vidlöftiga och tilltaga, allt som granen avtager åt slätten."

På vägen till Skåne från Uppsala berättas om svedjor, tjärtallar, beredning av lindbast och diverse andra vardagliga bondegöromål med skoglig anknytning.

Vid Sinclairsholm var trähusen bestrukna med Hjerner's träbalsam, en svavelhaltig produkt som skyddade husen mot röta och även mot brand.

Krutbruket i Tåssebro använder alved till krutkolet och "spåndynga" av bok, ek, björk, asp, ask m fl att blandas i jorden med gatsopor och svindynga för att framställa "saltpeterjorden". Runt bruket och på flera andra ställen fanns planteringar av tall och ek, vilket gav problem med boskapen som gärna åt upp plantorna. Dessa planteringar hade, förutom virkesproduktionen, ofta som funktion att dämpa vindens härjningar på flygsandsfälten och hålla kvar den bördiga myllan på åkrarna. Även de berömda pilevallarna hade en vindskyddande funktion samtidigt som de gav ved.

Pottaska brändes vid småländska gränsen av "gamla nedfallne bökstockar eller ock av gamla bräcklige bökar." Askan begjutes sedan med vatten och blandas till en deg. Denna deg smetas sedan på ett stort bål av stockar av tall och gran:

"Härpå tändes eld, och det brinner starkt, intill dess askan glödgas och begynner rinna, då man med långa stänger river stockarne ifrån varandra och med klappstänger slå askan ifrån, medan hon ännu är glödgd, att hon bliver tillsammans packad som en sten eller hopvåld. Sedan denna blåaktiga, mörka och slaggliska askan blivit kall, föres hon till städerna och säljes för 16 à 20 styver lispundet under namn av pottaska,..."

Vid godset Lärkesholm, tillhörande baron Liewen, beskrivs bland mycket annat hur stockar sågas under vattnet, tyvärr utan att tala om varför. Dessutom ett avsnitt om bokbräder:

"Bokbräder fås sällan ospruckne, varföre ock sällan bräder av bok förfärdigas, ehuru nyttige de voro till åtskilligt och icke giva eken efter i många stycken, men hela konsten förmente herr översten bestå däruti, att några hål borrades ovanför roten intill kärnan, och det uppåt på trädet, emedan det ännu växer, då den överflödiga vätskan skulle bortflyta, som eljest gör att trädet spricker under torkningen."

Till fisknäten, fisket var väldigt omfattande längs Skånes kuster, användes poppelbark till flötena "...för dess lätthet och för det den icke super vatten...". Linné ansåg att betydligt fler popplar borde planteras i Skåne så att man skulle slippa importera bark som lika gärna kunde odlas i Sverige.

Mycket annat finns nämnt i Skåneresan, och i de övriga resorna också, men utrymmet och tiden räcker tyvärr inte till för att återge alla beskrivningar och fenomen. Det jag har återgett visar i alla fall tydligt att Linné var en mycket observant iakttagare och att det i hans reseskildringar finns åtskilligt av skogshistoriskt intresse att hämta.

Referenser

Anon. (1961) Carl von Linnés Lappländska resa, Natur och kultur, Stockholm

Anon. (1960) Carl von Linnés Dalaresa, Natur och kultur, Stockholm

von Sydow, C-O (1962) Carl Linnaeus Öländska och Gotländska resa år 1741,
Wahlström & Widstrand, Stockholm

Fries, S och Edlund, L-E (1978) Carl Linnaei Västgöta-resa år 1746,
Wahlström & Widstrand

von Sydow, C-O (1975) Carl Linnaeus Skånska resa år 1749, Wahlström & Widstrand,
Stockholm